

Јасмина Грковић-Мејдор
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
jgrkovicns@gmail.com

Jasmina Grković-Major
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
jgrkovicns@gmail.com

О ТРИ ГЛАГОЛА НАДАЊА У СТАРОСРПСКОМ:

НАДАТИ СЕ, СЗДАТИ (СЕ), СПВАТИ/СПВАТИ (СЕ)

ON THREE VERBS OF HOPING IN OLD SERBIAN:

nadati se, uzdati (se), upvati/ufati (se)

У раду се анализира семантика три глагола надања у старосрпском језику: надати се, сздаати (се), спвати/спвати (се), на грађи повеља и писама XII–XVI века. Глаголом надати се лексикализован је појам ‘очекивати’, док је ‘надати се’ његова контекстуална импликатура. Глаголи оуздаати (се) и спвати/спвати (се) су синонимски пар, и њихово семантичко језгро је ‘имати поверење, поуздати се; бити уверен’, док је ‘надати се’ метонимијска контекстуална импликатура.

Кључне речи: историјска лексикологија, старосрпски, повеље и писма, глаголи надања.

This paper analyzes the semantics of three verbs of hoping in Old Serbian: *nadati se*, *uzdati(se)*, *upvati/ufati(se)*, on the corpus of letters and charters from the 12th–16th century. The verb *nadati se* lexicalizes the concept ‘expect’, while ‘hope’ appears as its contextual implicature. The verbs *uzdati(se)* and *upvati/ufati(se)* are synonymous and their semantic core is ‘trust, rely; be confident’, while ‘hope’ is its metonymic contextual implicature.

Key words: historical lexicology, Old Serbian, charters and letters, verbs of hoping.

1. У старосрпском језику јављају се три блискозначна глагола, који се по семантичкој црти експектативности сврставају у категорију глагола надања (Павловић 2009: 33): надати се, сздаати (се), спвати/спвати (се). У РКСС се као њихова значења наводе: надати се, sperare (2: 112), сздаати (се), confidere (1: 169, под въздати) и оупвати, confidere, sperare (3: 377). У RJAУ се дају следећа значења: *nadati se*, sperare (VII: 258), *uzdati se*, „*imati uzdaње ili vjeru*

никада се . паа . ннса⁴ нада⁴ да би мї вола . не била . 8 теџ . код вашєга госпствѧ ПП 987: 30–31 (1506)

‘никада нисам очекивао да ваше господство у томе не би извршило моју вољу’,

зафалиса⁸ ере сте се нзъ насъ радн побрннѧн н ваше слуге потрѧдн⁷ алн сѧмо се ѿ⁸ ваше мнлостн такон н надалн ере кете насъ радн так⁹н 8чнннтн ПП 990: 9–11 (1507)

‘захвалисмо јер сте се нас ради побринули и ваше слуге затрудили, али смо од ваше милости и очекивали да ћете нас ради тако учинити’.

Глагол се јавља и без допуне, при чему се из ширег контекста види шта је предмет очекивања, уз евентуално присуство просентенцијализатора како, такон:

ере се н мѧа висѧта ѿд васъ такон нада ПП 919: 8–9 (1495)

‘јер моја висост од вас тако очекује’⁵,

н мї се поштено нада⁶мо ПП 987: 49–50 (1506)

‘и ми смо поштено очекивали’⁶,

сѧга се такон надалмо ѿ⁸ ва(ше) мнлостн покле нашѧ кнжнѧц приднѧте цѧ годе бѧде пратежн хамѧзнѧ нан готове све да се лепо бн⁴ н да мѧ се преда братѧ мѧ махѧмѧтѧ н ѿрѧтакѧ мѧ юсѧфѧ да нѧм не мѧњѧка ннѧдна аспра него да нхъ лепо намирнѧте ПП 991: 10–14 (1511)

‘сада тако очекујемо од ваше милости: када наше писмо примите, шта год буде од товара Хамзиног или готовине све да се лепо види и да се преда брату му Махмуту и ортаку му Јусуфу, да им не мањка ниједна аспра него да их намирите’.⁷

Значење ‘жељно очекивати, надати се’ реализује се као контекстом условљена „конверзациона импликатура“:⁸

а мн г⁴не по твоѧн мѧтн н бољѧм наднѧмо се ѿ краљѧкѧтва тн ПП 433: 9–10 (1399)

‘а ми се господине по твојој милости и бољем надамо од краљевства ти’.⁹

⁵ Турски султан Бајазит захваљује Дубровчанима што су му јавили да је Џем умро, истичући да тако и треба, те да он то од њих очекује јер су и раније биле добре слуге Порте.

⁶ Скендербег у писму истиче своје заслуге за Дубровник и пише Дубровчанима како је стога поштено заузврат очекивао помоћ.

⁷ Из императивног тона „да их намирите“ јасно је да се ради о очекивању да се речено изврши.

⁸ Још је главни теоретичар младограматичарске школе Херман Паул писао о „уобичајеном“ (usuelle) и „оказионалном“ (okkasionelle) значењу; под првим се подразумева укупност садржаја који сваки говорник повезује с одређеном речју, а под другим садржај који говорник у конкретној употреби асоцира с речју, очекујући од саговорника исту асоцијацију (Paul 1970: 75). У савременој лексичкој семантици ово се представља као однос „(деконтекстуализованог) кодираног значења“ и „контекстуалног значења“ (Geeraerts 2010: 230), при чему се овде не ради о полисемији, будући да „конверзационе импликатуре“ (König, Traugott 1988) нису део стабилне семантичке структуре (Geeraerts 2010: 196).

⁹ Писмо је молба Дубровчана босанском краљу Остоји да се његовим људима који иду у Дубровник не узима царина на Љутој, те је у овом контексту оправданије говорити о надању а не о очекивању.

3. Семантичко језгро глагола *уздати* (се) открива такође његова етимологија. Псл. **vъzdati* ‘предати’ (в. ESJS 18: 1112) у рефлексивној форми ‘предати себе’ даје, као резултат метафоре и метонимије, ‘веровати’. Даљом метонимијском променом узрок > последица развија се и значење ‘имати поверење, поуздати се’.

Допуна му може бити номинална, неправи објекат исказан предлошко-падежним конструкцијама *на* + акузатив (а) и *у* + акузатив (б):

- (а) *ли њздамо на ваше пријатељство* ПП 269: 29–30 (1397)
 ‘ми се уздамо у ваше пријатељство’,
ѡздамо на добраго б҃га ПП 496: 21 (1404)
 ‘уздамо се у доброг Бога’,
ѡздаѡши се на вашѡ вѣрноѡт ПП 882: 9 (1481–1482)
 ‘поуздавши се у вашу верност’,
- (б) *ѡще се ѣ ѡздамѡ ѡ вашѡ прѣзанѡ* ПП 491: 10–11 (1399)
 ‘још се уздам у ваше пријатељство’,
такон се н ѡзданте ѡ наѣ ПП 780: 8 (1473)
 ‘тако се и уздајте у нас за сваки ваш посао као сами у себе’
зашѡ се ѡ вас ѡздаѡ н вѣрѡнеѡ б҃и нмаѡ ПП 918: 10–11 (1495)
 ‘јер се у вас уздамо и сматрамо вас вернима’.

Допуном *за* + акузатив означава се оно на шта се поуздање односи:

- такон се н ѡзданте ѡ наѣ за свакоѡ вашѡ работѡ каконо самн ѡ себе* ПП 780: 8–9 (1473)
 ‘тако се и уздајте у нас за сваки ваш посао као сами у себе’

Допуна може бити и клауза, и у том случају шири контекст открива да ли је у питању значење ‘бити уверен’ (а) или ‘надати се’ (б), као његова контекстуална импликатура. Наиме, ‘надати се’ настаје као резултат метонимије узрок > последица, будући да поверење у некога резултира надањем да ће он поступити ваљано, тј. онако како субјекат жељно очекује; одређе-ни број случајева остаје двосмислен (в):

- (а) *н подираѡ ѡ кѡге ѡ чеѡ ѡздамо да ѡ недраго гптѡв ти* ПП 200: 12–13 (1400)
 ‘и умиру од куге, што уверени смо да није драго господству ти’,
- (б) *ѡздаюкиѡ вѡзѡа да краљѡство мѡ . ѡне злѡ кѡнке ки злѡ говоре на странѡ оставн а намѡ бѡде цнлостнѡ* ПП 484: 16–18 (1406)
 ‘надајући се вазда да ће његово краљевство оне зле језике који зло говоре занемарити и бити милостив према нама’,
- (в) *нмаѡ наше трѡговѡце ѡ ѡбарѡваннѡу н ѡблѡданѡ н ѡздѡрѡжн ѡ добрѡхѡ законѡѡ* како ѡздамо да ки бнѡ ПП 798: 22–23 (1396)
 ‘побрини се за наше трговце и чувај их и држи у добрим законима, како смо уверени/се надамо да ће бити’.

4. Глагол *впкати* (8фати) (ѿ) (< псл. **uprvati*) изведен је додавањем префикса **и* глаголу **рѣвати*, који нема јединствену етимологију (ESJS 12: 737). Имајући у виду његову семантику у старосрпском ‘имати поверење, поуздати се’, основаном се чини тумачење које га изводи од псл. **рѣвъ* ‘оданост, позданост’ (Snoj).

Значење ‘имати поверење, поуздати се’ експлицирано је неправим објектом у виду предлошко-падежних конструкција *на* + акузатив (а), *у* + акузатив (б) и по изузетку *за* + акузатив (в):

- (а) а на насъ ваша любоѡъ впван ѡ всемъ ѡ тебѣ морело ПП 132: 20–21 (1399)
 ‘а ваша љубав нека се у нас поузда у свему што можемо’,
 алн ꙗ намъ ѡснано вѣровать ѡфаюкѣ на великѡхъ любавѣ како ꙗ ваша приязень показала ПП 475: 12–13 (1405)
 ‘али нам је тешко да поверујемо, уздајући се у велику љубав како је ваше пријатељство показало’,
 а сада . властеле . ѡфамѣ . на бога скоро ѡ томъ . н ѡ нѡмъ . бѣде се . ваша . богла изваршнн ПП 981: 12–13 (15. в.)
 ‘а сада, властело, уздам се у Бога да ће се ускоро у том и у другом ваша воља испунити’,
- (б) а цн впвадо ѡ гптѡ вн ПП 192: 13 (1398)
 ‘а ми се уздамо у ваше господство’,
 а ѡрѣ пишѣт да краљ остоѡ сѡмнн н не впва се ѡ насъ ПП 485: 4–5 (1407)
 ‘а што пишете да краљ Остоја сумња и да се не узда у нас’,
 а да ꙗ тон бнлѣ(!) н истина истн поклицарѣ да вн рекѡ ѡздадо ѡ ннѣ племѣщнн ПП 310: 40–41 (1418)
 ‘а да је то било и истина исти поклицари нека вам кажу, уздамо се у њихову племенитост’,
- (в) а цн по вашемъ пнѣнню ѡ ннѣ се нѣсдо бляун нн ѣвкали нн нмѣ зла кога ѡчнннѣ а все за вашѡхъ любавѣ впваюкѣ ПП 478: 17–18 (1405)
 ‘а ми се, према вашем писму, од њих нисмо ни пазили ни чували, нити им икакво зло учинили, а све у вашу љубав уздајући се’.

Допуном *за* + акузатив означава се и оно на шта се поуздање односи:

- за тво работѡ ѡ тебе впвадо се н деветѣ краѣ ПП 497: 15 (1403)
 ‘за тај посао од тебе уздамо се и девет пута’,
 за то можете плѣно ѡфать н сѡдн н напрѣдѣ ПП 263: 13–14 (1405)
 ‘за то се можете потпуно поуздати и сада и убудуће’,

Уколико је допуна клауза само се на основу контекста може установити да ли је реч о значењу ‘бити уверен’ (а) или ‘надати се’ (б), као резултату контекстуалне метонимије узрок > последица, као и у случају глагола *оуздати* (ѿ), при чему неке потврде остају двосмислене (в):

- (а) за које њаџао да не бѣде ѡгодно г'аѡне бокѡвди радосавѡ када ѡзна ПП 621: 17–18 (1422)
'за шта смо уверени да неће бити угодно гоподину војводи Радосаву кад чује',¹⁰
- (б) како ѡпѡадо да бѣдемо какото смо прѣ ѡвен рати бѡли ПП 276: 12–13 (1404)
'како се надамо да ћемо бити као што смо и пре овога рата били',
- (в) а ѡвен забавѡ које 'ѡне ѡѡадо да н'ѡсѡ с ѡшоѡѡ ѡ'ѡстѡ ПП 277: 23–24 (1404)
'а ове сметње које чине уверени смо /надамо се да нису с вашим знањем'.

5. Три глагола надања посведочена су у грађи старосрпских повеља и писама од друге половине XIV до почетка XVI столећа, док за ранији период, нажалост, не постоје потврде, што је свакако условљено ванлингвистичким разлозима (садржајем текста и бројем сачуваних докумената из XII и XIII века).

Глаголом надати се лексикализован је појам 'очекивати (мислити, веровати да ће се нешто догодити или да ће неко доћи)', неутралан у погледу односа субјекта према будућем догађају, док се значење 'жељно очекивати, надати се' јавља као његова контекстуална импликатура. Тек у каснијем периоду доћи ће до конвенционализације ове импликатуре, те ће глагол добити значење какво има и у савременом српском језику. С овим у вези је и развој новог глагола *очекиваѡи*, који ће заузети место старосрпског надати се у систему.¹¹ У старосрпским повељама и писмима он није забележен и, судећи према грађи датој у RJA (VIII: 512), развија се касно, а од ранијих речника забележен је тек у Вуковом.

Глаголи оуздати (се) и ѡпвати/ѡфати (се) представљају у испитиваном периоду синонимски пар, а у њиховој употреби нису запажене територијалне разлике, оба се јављају у документима и са запада и са истока српског језичког подручја. Обома је значењско језгро 'имати поверење, поуздати се', које се реализује у споју глагола с неправим објектом (предлог + акузатив). У случају клаузалне допуне значење је 'бити уверен' (последича поверења, поуздања), те метонимијска контекстуална импликатура 'надати се'.

Стсрп. надати се и ѡпвати/ѡфати (се) представљају континуанте псл. **nadě(ja)ti se* и **upřvati (se)*.¹² Старосрпски развија семантичку и творбену иновацију у односу на прасловенско и општесловенско **vъzdati* 'предати' > оуздати (се) 'имати поверење, поуздати се', које тако постаје синонимично с наслеђеним ѡпвати/ѡфати (се), и такву ситуацију затичемо у повељама

¹⁰ У писму Дубровчани траже од кнеза Бранка из Сокола, вазала војводе Радослава Павловића, објашњење за плачка коју је извршио са својим људима у Колавима. Обавештени да Радослав Павловић о томе ништа не зна, изјављују да су уверени да се његовом господару то неће допасти (а не да се надају). О преписци в. шире у Смиљанић 2014.

¹¹ Уз ово и напомена да се у нашој грађи глагол чекати 'чекати' јавља искључиво у конкретном значењу (физичко чекање), никада у пренесеном, нпр.: ѡ сѣх днѣх чекало црѣа црѣградскога нѣзѣ вѣтѣк ПП 499: 10 (1403) 'ових дана чекамо цариградског цара из Млетака'.

¹² Тако и у старословенском: надѣяти са : оупѣвати (в. СС).

и писмима XII–XVI века. Њихова синонимија разрешаваће се у каснијем периоду даљим ширењем глагола *уздаџи се* на рачун старијег *уџаџи/уфаџи (се)*. Имајући у виду и промене везане за стсрп. надатн *џ*, у савременом српском језику успоставиће се тријада:¹³ *очекиваџи — надаџи се — уздаџи се*, заменивши прасловенску дихотомију **nadě(ja)ti sę* и **upřavati (sę)*.

ЛИТЕРАТУРА

- Павловић Слободан. *Старосрпска зависна реченица (од XII до XV века)*. Сремски Карловци — Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- ПП: Љуб. Стојановић. *Старе српске њовеље и џисма*, I/1–2 (Зборник за историју, језик и књижевност српског народа XIX). Београд, 1929, 1934.
- РКСС: Ђ. Даничић. *Рјечник из књижевних старина српских*, 1–3. У Биограду, 1863–64. Београд: Вук Караџић, 1975.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика* (ур. Михаило Стевановић и др.), I–III. Нови Сад — Загреб: Матица Српска — Матица хрватска, 1967–1969; IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.
- Смиљанић Аранђел. „Дубровачко писмо војводи Радославу Павловићу поводом пљачке кнеза Бранка“. *Грађа о прошлости Босне*, књ. 7, 2014: 51–58.
- СС: *Старославјанский словарь, по рукописям X–XI веков* (ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова). Москва: Русский язык, 1994.
- ESJS: *Etimologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová; Adolf Erhart; Ilona Janyšková), 1–19. Praha: Československá akademie věd, Ústav slavistiky — Akademie věd České Republiky, Ústav pro jazyk český, 1989–2018.
- Geeraerts Dirk. *Theories of Lexical Semantics*. Oxford: University Press, 2010.
- König Ekkehard, Elizabeth C. Traugott. “Pragmatic strengthening and semantic change: The conventionalizing of conversational implicature“. Werner Hülsen, Rainer Schulze (eds.). *Understanding the Lexicon: Meaning, Sense and World Knowledge in Lexical Semantics*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1988: 110–124.
- Milivojević Zoran. 2014. *Emocije. Psihoterapija i razumevanje emocija*. Novi Sad: Psihopolis institut.
- Paul Hermann. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1970 [Studienausgabe der 8. Auflage].
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIV. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- SE: *Stanford encyclopedia of philosophy: Emotion*. <<https://plato.stanford.edu/entries/emotion/>> 30.07.2021.
- Snoj Marko. *Slovenski etimološki slovar* <<https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar/4293292/p?FilteredDictionaryIds=193&View=1&Query=upati&referencedHeadword=%c8%97pati>> 20.07.2021.

REFERENCES

- ESJS: *Etimologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová; Adolf Erhart; Ilona Janyšková), 1–19. Praha: Československá akademie věd, Ústav slavistiky — Akademie věd České Republiky, Ústav pro jazyk český, 1989–2018.
- Geeraerts Dirk. *Theories of Lexical Semantics*. Oxford: University Press, 2010.
- König Ekkehard, Elizabeth C. Traugott. “Pragmatic strengthening and semantic change: The conventionalizing of conversational implicature“. Werner Hülsen, Rainer Schulze (eds.). *Understanding the Lexicon: Meaning, Sense and World Knowledge in Lexical Semantics*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1988: 110–124.

¹³ Као пример дајемо стандардни језик, чему, наравно, не мора одговарати ситуација у дијалектима српског језика.

- Milivojević Zoran. 2014. *Emocije. Psihoterapija i razumevanje emocija*. Novi Sad: Psihopolis institut.
- Paul Hermann. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1970 [Studienausgabe der 8. Auflage].
- Pavlović Slobodan. *Starosrpska zavisna rečenica (od XII do XV veka)*. Sremski Karlovci — Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- PP: Ljub. Stojanović. *Stare srpske povelje i pisma*, I/1–2 (Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda XIX). Beograd, 1929, 1934.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIV. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- RKSS: Đ. Daničić. *Rječnik iz književnih starina srpskih*, 1–3. U Biogradu, 1863–64. Beograd: Vuk Karadžić, 1975.
- RMS: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* (ur. Mihailo Stevanović i dr.), I–III. Novi Sad — Zagreb: Matica Srpska — Matica hrvatska, 1967–1969; IV–VI. Novi Sad: Matica srpska, 1969–1976.
- SE: *Stanford encyclopedia of philosophy*: Emotion. <<https://plato.stanford.edu/entries/emotion/>> 30.07.2021.
- Smiljanić Arandel. „Dubrovačko pismo vojvodi Radoslavu Pavloviću povodom pljačke kneza Branka“. *Građa o prošlosti Bosne*, knj. 7, 2014: 51–58.
- Snoj Marko. Slovenski etimološki slovar <<https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar/4293292/p?FilteredDictionaryIds=193&View=1&Query=upati&referencedHeadword=%c8%97pati>> 20.07.2021.
- SS: *Staroslavjanskij slovar', po rukopisjam X–XI vekov* (red. R. M. Cejtlin, R. Večerka, È. Blagova). Moskva: Russkij jazyk, 1994.

Jasmina Grković-Major

ON THREE VERBS OF HOPING IN OLD SERBIAN: *nadati se, uzdati (se), upvati/ufati (se)*

Summary

This paper analyzes the semantics of three verbs of hoping in Old Serbian: *nadati se*, *uzdati(se)*, *upvati / ufati(se)*, on the corpus of charters and letters from the 12th–16th century. The verb *nadati se* lexicalizes the concept ‘expect (think or believe something will happen, or someone will arrive)’, while ‘expect wishfully, hope’ appears as its contextual implicature. Only in the later period was this contextual implicature conventionalized, giving the coded meaning which the verb has in contemporary Serbian. This process is connected with the development of the verb *očekivati* ‘expect’, not found in the charters and letters from the 12th–16th century.

The verbs *uzdati(se)* and *upvati/ufati(se)* are synonymous, with no dialectal differences in their usage. Their semantic core is ‘trust, rely’ (with an oblique object: preposition + accusative) and ‘be confident’ (with a clausal complement), while ‘hope’ is its metonymic contextual implicature. Old Serbian *nadati se* and *upvati/ufati(se)* are formal and semantic continuants of Proto-Slavic **nadě(ja)ti sę* и **upъvati (sę)*. Old Serbian developed the formal and semantic innovation of Proto-Slavic **vъzdati* ‘give (completion of the action)’ > Old Serbian *uzdati se* ‘give oneself’ > ‘trust, rely; be confident’, becoming synonymous with the *upvati / ufati (se)*, inherited from Proto-Slavic. This synonymy will be resolved only in the later period by the generalization of *uzdati se*.

Key words: historical lexicology, Old Serbian, charters and letters, verbs of hoping.